

להציץ מבעד לחומות

אלימות כלפי בנות זוג בקהילות סגורות

אפרת שוהם

הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב. תשע"ב-2012.

הספר "להציץ מבעד לחומות" מציג בצורה רחבה ומעמיקה את בעיית האלימות כלפי נשים מצד בן זוגן בארבע חברות בישראל, שאותן מגדירה המחברת כקהילות סגורות: החברה החרדית, החברה הפלסטינית, קהילת עולי קווקז והקהילה האתיופית. לאורך הפרקים השונים מציגה המחברת חומר תיאורי ומחקריים עדכניים על בעיית האלימות כלפי נשים בכלל, וביחס לארבע הקבוצות בפרט, תוך שילוב ציטוטים ותיאורים מסיפורי נשים נפגעות אלימות בידי בן זוגן.

במבוא מתארת המחברת בהרחבה כיצד בארבעת העשורים האחרונים הפכה בעיית האלימות נגד נשים מבעיה פרטית-אישית, שנתחמה, הורחקה והושתקה, לבעיה חברתית מוכרת. כיום היא תופסת מקום מרכזי בסדר היום הציבורי, בחקיקה, בקביעת מדיניות, באקדמיה ובקרב נשות ואנשי המקצועות הטיפוליים בבואם להתמודד עמה ולפעול לצמצומה. המחברת מדגישה את השינוי שחל בתפיסה החברתית: מהימים שבהם תלונות נשים על אלימות כלפיהן נתפסו כתופעה מדומיינת וסובייקטיבית, ושהתנהגותן של הנשים נחשבה גורמת לאלימות כלפיהן, ועד לתפיסה המזהה את התופעה כמציאות תקפה, אובייקטיבית נפוצה, וניתנת להסבר גם בהקשר של דיכוי פטריארכלי ומבנים חברתיים ופמיניסטיים. מאבק נשים נגד אלימות המופנית כלפיהן החל בהקשר זה בשנות ה-70 של המאה ה-20.

המחברת מדגישה כי בעיית האלימות נגד נשים היא העבירה הסמויה ביותר בעולם, ומתרחשת בכל שכבות החברה ללא קשר למקום, מעמד, דת, לאום או השתייכות תרבותית. בספר זה ההתמקדות בבעיית האלימות נגד נשים בקהילות סגורות נבעה מהכרה בייחודיותם של ההסדרים החברתיים והתרבותיים המאפיינים קהילות אלו: היחס כלפי נשים ומעמדן במשפחה, עמדות כלפי נשים מוכות ובעלים אלימים, ויחסן של חברות אלו לחברה הישראלית שמסביבן.

"קהילה סגורה" מוגדרת בספר קבוצה תרבותית שהיא יחידה חברתית וארגונית המובחנת מסביבתה החברתית הרחבה יותר. הקהילה הסגורה מתקיימת מתוך עקרון סגרגציה, שפירושו חיץ תרבותי, חברתי, ולעיתים גם כלכלי, בין פנים וחוץ. המחברת מרחיבה ומפרטת את ההגדרה של קהילה סגורה באמצעות שמונה מאפיינים חברתיים. עם זאת, להערכתה השימוש במונח "קהילה סגורה" פוגע במטרה שאליה כיוונה

המחברת כבואה להסביר את המאפיינים הייחודיים של ארבע הקבוצות החברתיות שבהן היא דנה, חברות שהן קולקטיביסטיות, שיש בהן מבנים חברתיים ומשפחתיים שמרניים, ושבהן טובת הכלל והמשפחה קודמת לטובת היחיד (חאג'י-יחיא וסדן, 2007; Haj-Yahia, 2011). גם מעבר לציון ארבע הקבוצות המובחנות המתוארת בספר, אני כקוראת מתקשה לאפיין את החברה הישראלית הרחבה כמקשה אחת, שכן אני מסופקת אם אפשר לאפיין את החברה בישראל באופן גורף כחברה המנהלת אורח חיים הפורץ את חומות השתיקה, ההסתרה, ההתבצרות והסגירות מול העולם שמחוץ לכותלי הבית.

המחברת טוענת שלמרות התפיסה העכשווית של בעיית האלימות כלפי נשים כבעיה חברתית, בקרב קהילות סגורות שונות ממשיך להתקיים אי שוויון מגדרי כחלק מהסכמות תרבותיות וחברתיות המאפיינות קהילות אלו. לטענתה בקהילות הסגורות ממשיתה האלימות כלפי הנשים לשמש מכשיר לשמירה על ההגמוניה הגברית, משמרת ומשעתקת שליטה גברית ונחיתות נשית. בעיניי טענה זו רלוונטית גם כיום לבעיית האלימות כלפי נשים בכלל, בכל החברות והתרבויות בארץ ובעולם, גם בעידן המודרני, ולא רק בחברות שהוזכרו. אך ההקשר הוא המצביע על ההבדלים בין החברות השונות ואת מנגנוני ההתמודדות עימם. אפיונים אלה מזינים את הפרשנות וההסברים הניתנים לאלימות כלפי נשים ומשפיעים על האופן שבו הפרטים בחברה מתמודדים אִתָּה.

הפרק הראשון של הספר עוסק בבעיית האלימות במגזר החרדי כלפי נשים מצד בן זוגן. נסקרים מאפייניה העיקריים של החברה החרדית, הזרמים השונים שבתוכה והמנהגים הרווחים בה. מעמד האישה החרדית מתואר כמתבסס על היותה "עזר כנגדו": הילדה מקטנותה מחונכת לעזור לבעלה בייעודו לקיים את מצוות לימוד תורה, שהיא עצמה מנועה ממנה. המחברת מקשרת בין המאפיינים הייחודיים, המנהגים, הטקסים והציפיות מאישה חרדית בכלל ומאישה מוכה בפרט בקהילה החרדית כמקשים על היציאה ממעגל האלימות ועל הפנייה לעזרה לשירותי הרווחה או למשטרה. בקהילה החרדית יש נטייה ודרישה להשאיר את "הכביסה המלוכלכת" בבית. הסמכות הרבנית מגבה ציפיות ודרישות שמרניות אלו בניסיון להגן על החברה החרדית, שכן ראוי להצניע ולא לפרסם את דבר האלימות גם מחשש שהחילוניים ישתמשו במידע זה לרעה. גם כשמדובר באלימות כלפי נשים תופסת החברה החרדית כערך מרכזי את לכידותה ואת השמירה על טובת הכלל. על כן, גם בעלי סמכות וגם קורבנות אלימות, כאחד, מצופים להקריב את ההתמודדות עם הבעיה הפרטית לטובת שמירה על דימויה של הקהילה כולה.

בפרק זה מתארת המחברת את השינויים המתחוללים בחברה החרדית בת זמננו, ואת אופני ההתמודדות של נשים חרדיות נפגעות אלימות בעשור האחרון. היא מציגה מגמה שאינה פוסלת על הסף את האפשרות לפנות לעזרה פורמלית או למשטרה. החלחול האיטי של מוסדות תמיכה ורווחה חיצוניים למנגנוני הפיקוח הפנימיים

של הקהילה החרדית, בתחום הנוער, המשפחה והטיפול באלימות, מתוארים כבעלי זיקה לשינויים שהתחוללו בתוך קהילה זו, אך עדיין אין בהם אומן ואין רצון לשתף פעולה אִתָּם.

הפרק השני עוסק בבעיית האלימות כלפי בנות זוג בחברה הפלסטינית בישראל. תחילה סוקרת המחברת את מאפייני המשפחה והחברה הערבית בישראל, את השינויים שהתחוללו בה ואת היותה חברה שהפכה למיעוט לאומי ואתני לאחר קום מדינת ישראל. היא מתייחסת למעמד האישה ולתפקידי מגדר, למנגנוני פיקוח, לפשעים על רקע מה שמכונה "כבוד המשפחה", לעמדות מגדריות ולגיטימציה של אלימות כלפי בנות זוג, ול"סולחה" כאמצעי לפיקוח ולפתרון בעיות אלימות כלפי בנות זוג. המחברת מציגה כמה סיפורים של נשים פלסטיניות נפגעות אלימות ואת התמודדותן עם משוכות הן בתוך החברה הערבית והן במרחב החיצוני הישראלי ובפנייה לשירותים פורמליים. הסיפורים מחדדים את אופן הפעולה של הנשים בתוך שני מרחבים שיש בהם ניגודים וסתירות, ומראים כיצד היותן מיעוט מגדרי ולאומי שזור בהתמודדותן עם האלימות נגדן וניסיוןן להיחלץ ממנה.

הפרק השלישי מתאר את האלימות כלפי בנות זוג בקהילת עולי קווקז בישראל. המחברת מדגישה את חשיבות הבנת הרקע ההיסטורי של עולי קווקז. הם אימצו מנהגים ואורח חיים הדומים לעמים המוסלמיים שחיו אִתָּם, ולאחר המהפכה הבולשביקית התמודדו עם הפיכת חבל קווקז לחלק בלתי נפרד מברית־המועצות. השלטון הקומוניסטי השפיע על אורח חייהם, התערב בחיי הפרט ופעל לשנות את המוסדות והמבנים החברתיים. לשינויים אלה הייתה השפעה על התכנסות הקהילה הקווקזית פנימה, שמירה ופיקוח־יתר על בנות ונשים, וחיוזוק הדרישה המסורתית מנשים נפגעות אלימות לשמור על המשפחה כערך עליון. כשהגיעו עולי קווקז לישראל, הם התמודדו עם מציאות חברתית־כלכלית מורכבת ועם יחס סטריאוטיפי מצד החברה הישראלית, לצד קשיי הסתגלות לתהליך ההגירה. הדבר חיזק עוד יותר את אִי־האומן שלהם בממסד ובשלטון, אשר היה טבוע בהם בארץ מוצאם. מהראיונות שנערכו עם נשים וגברים בקהילה זו עולה כי עדיין קיימות תפיסות מסורתיות שעל פיהן אלימות יכולה להתרחש אצל כל אחד, כחלק משגרת החיים, וכי האישה צריכה ללמוד לחיות אתה, תוך איסור מוחלט לפנות לעזרה חיצונית פורמלית. פנייה כזו תגרור הפעלה של מנגנוני הפיקוח החברתיים והאשמת האישה.

הפרק הרביעי מתאר את האלימות בעדה האתיופית בישראל. עם עלייתה לישראל נאלצה עדה זו להתמודד עם מגוון קשיים תרבותיים, חברתיים, אישיים ובין־אישיים, שהביאו בעקבותיהם משברים ותחושת ניכור, בעיקר אצל גברים. הם איבדו מזהותם, כבודם ומעמדם הנכבד שמלפני העלייה. הנשים האתיופיות צברו כוח, החלו לעבוד מחוץ לבית ולקחת חלק בפרנסת המשפחה, תפקידים שלא היו מקובלים בארץ המוצא. המעבר לישראל ערער את הלגיטימיות של שליטת הגבר, של השימוש באלימות ככלי

חינוכי כלפי ילדים ונשים, ואת התפיסה כי את החלטות מקבל הגבר ואילו האישה אמורה לציית להוראותיו. אלימות ככלי חינוכי, שהייתה מקובלת באתיופיה, הפכה בישראל לעבירה פלילית. הגבר חש נרמס, מבובל, חסר אונים, מורחק ממעמדו הבכיר המסורתי, וכבודו התערער כשנדרש להתנהג עלפי כללים מגדריים, משפחתיים וחברתיים חדשים של קבוצת הרוב בישראל. סיפור הצעירה האתיופית נפגעת האלימות מגיל 16, שמסכם את הפרק, מתאר בצורה מעמיקה את המפגש הסוער בין העולם החברתי-תרבותי "שם", לבין העולם ה"מודרני" בישראל. מפגש זה גורם להתפוררות המבנה המשפחתי המוכר, התרופפות מערכות התמיכה בתוך העדה ופגיעה במוסדות של הקהילה האתיופית ש"כאן". הצעירה ממחישה בסיפורה את מחסום השפה, אי ידיעת הזכויות, אי הכרת השירותים הקיימים וחוסר באנשי מקצוע מהעדה, התורמים ומגבירים את המתחים והמחירים של אישה אתיופית בעת התמודדות עם האלימות וניסיונה להיחלץ ממנה ולצעוד "החוצה" מעבר לכללי העדה שלה.

לסיכום, על אף המגמות החותרות לשוויוניות בתחומי החיים השונים של נשים בישראל בתחילת המאה ה-21, בעיית האלימות היא מגפה התוקפת את כלל הנשים מכל השכבות והקבוצות, אשר סובלות משליטת הגבר בחייהן וגורלן, וכך גם בארבע הקבוצות המתוארות בספר זה. לשם הבנת החוויה האנושית הסובייקטיבית של נשים נפגעות מקבוצות שונות יש לקחת בחשבון את מקומה של זהות גזעית, אתנית, מעמדית, לאומית, תרבותית ומינית (זיו, 2002). חשוב להבין את ההקשר הפוליטי שבו מתרחשת האלימות (שלהוב-קיבורקיאן, 2010). יש להסתמך על היחסיות הרב-תרבותית לשם הבנת הבעיה, שאם לא כן תישאר החוויה הפסיכולוגית והאנושית של נשים "אחרות" מחוץ לטווח הראייה האנליטי, והשיח של קבוצת נשים מסוימת משליט את עצמו על נשים "אחרות" ואף עלול לבטל את מציאותן של נשים אלו, כפי שחטא הפמיניזם המערבי-הלבן לנשים מקבוצת מיעוט אחרות (זיו, 2002).

מקורות

- זיו, א. (2002). פוליטיקה של אלימות נגד נשים. חברה ורווחה, כב, 417–432.
- האג'יחיא, מ. וסדן, א. (2007). נשים מוכות בחברות קולקטיביסטיות: סוגיות בהתערבות ובהעצמה. חברה ורווחה, כז, 423–451.
- שלהוב-קיבורקיאן, נ. (2010). כיצד יש לקרוא אלימות נגד נשים פלסטיניות בישראל? ג'דל, 6, 1–4.
- Haj-Yahia, M. M. (2011). Contextualizing interventions with battered women in collectivist societies: Issues and controversies. *Aggression and Violent Behavior, 16*, 331–339.

רג'דה אלנאבולסי